

Bazı kur'an kavramlarının ku'ran sözlüklerinde işlenişi ve Meallere Yansıması*

The processing of some Qur'anic concepts in Qur'anic dictionaries and their reflection in Meals

SAFİYE TILKAT**

Geliş ve Kabul Tarihi: 13.10.2021 / 07.11.2021

Öz: Bu çalışmada, Ragıp el-İsfehani'nin *el Müfredat* adlı eserinde bazı Kur'an kavramlarının ele alınıp ve açıklanma biçimi incelenmekte, bu açıklamalar iki Kur'an sözlüğü ve üç Türkçe mealle karşılaştırılmaktadır. Çalışma için on kelime belirlenmiştir. Bunlar, صبر, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جدد, بلغ, بر, حلق, فسد kelimeleridir. Çalışmada esas alınacak Kur'an sözlükleri; Dâmegâni'nin *el Vücuḥ ve'n- Nezair*'i ile İbnü'l Cevzi'nin *Nüzhetül A'yün* adlı vücuḥ ve nezair alanındaki eseridir. Türkçe mealler ise; Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meali*, Mustafa Öztürk'ün *Kur'an'ı Kerim Meali (Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri)* ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an'ı Kerim Yolu Meali*'dir. Önce صبر, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جدد, بلغ, بر, حلق, فسد kelimeleri İsfehani'nin *Müfredat*'ından tek tek incelenmiş bunların sözlük ve cahiliye Araplarında kullanım biçimlerine yer verilmiştir. Ardından belirtilen vücuḥ ve nezair eserleri çerçevesinde bu kelimelerin ayetlerdeki kullanımı ve anlamı üzerinde durulmuştur. Ayrıca İsfehani'nin söz konusu kelimelere verdiği anlam ile Dâmegâni ve İbnü'l Cevzi'nin verdiği anlam karşılaştırılmış, ismi geçen meallere yansıyor yansımadağı da incelenmiştir. Böylece çalışmada altı kitap özelinde Kur'an'da geçen صبر, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جدد, بلغ, بر, حلق, فسد incelenmiş kitaplarda yapılan açıklamalar karşılaştırılmış ve değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an Kavramları, Anlam, Vücuḥ ve Nezair, Meal.

* Bu çalışma 2021-2022 eğitim öğretim yılı güz dönemi *Kur'an Kavramları* dersinde hazırladığım ödevin genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir. Ödevin makale haline gelmesine katkı sağlayan Hocam Doç. Dr. Davut Şahin'e teşekkür ederim.

** YL Öğrencisi | Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, tilkat.safiyeh@hbv.edu.tr | ORCID: 0000-0003-3112-6944.

Abstract: In this study, the way some Qur'anic concepts are discussed and explained is examined in Ragip al-Isfahani's work *Al-Mufredât*, and these explanations are compared with two Qur'anic dictionaries and three Turkish meals. Ten words were determined for the study. These are the words فسد: قير, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جدد, بلغ, بر. The dictionaries of the Qur'an, which will be based on the study, are Damegani's *al-Vucuh* and *al-Nezair*, and Ibn al-Jawzi's *Nuzhetul A'yun*. The meanings of the Qur'an in Turkish that will be based on the study are; Elmalili Hamdi Yazir's *Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meali*, Mustafa Ozturk's *Kur'an'ı Kerim Meali* (Meaning and Interpretation-Centered Translation) and The Presidency of Religious Affairs's *Kur'an'ı Kerim Yolu Meali*. First, the words فسد: قير, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جدد, بلغ, بر were examined one by one from Isfehani's *al-Mufredât* and their usage forms were included in the dictionary and in the Arabic of ignorance. Then, within the framework of the works of vucuh and nezair mentioned, the use and meaning of these words in verses were emphasized. In addition, the meaning given by Isfehani to the words in question and the meaning given by Damegani and Ibn al-Jawzi were compared and it was also examined whether it was reflected in the meals mentioned. The words in question and the meaning given by Damegani and Ibn al-Jawzi were compared, and their reflections on the named meal were also examined. Thus, in the study, six books were examined in particular, the ones mentioned in the Qur'an, such as فسد: قير, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جدد, بلغ, بر, the explanations made in the books were compared and evaluations were made.

Keywords: Qur'anic concepts, Meaning, Vucuh and Nezair, Meal.

Giriş

Sözcükler ve kavramlar, insanlarla iletişimi sağlayan en küçük birimlerdir. Kişilerin birbirlerini en doğru ve açık şekilde anlaması ancak kelime ve kavramların doğru aktarımı ve anlamlandırılması ile mümkündür. Bir kişiyi, bir kitabı, bir düşünceyi, bir sosyolojiyi, bir dini en iyi anlamının yolu, o dilin kavramlarını en doğru şekilde analiz etmek ile mümkündür. Bu sebeptendir ki, Kur'an'ı anlamının yolu vahiy dilinin ve muhataplarının kullandığı kavramların doğru tespitinden geçmektedir. Bu yönden nüzul ortamı, dilin yapısı , o coğrafyada sözcüklerin ve kavramların kullanımı, ayetlerin bağlamı doğru bir analiz ile ancak tam ve kesin bilgileri bize sunabilecektir.

Araştırmamızda; günümüz meallerinde, bağlamın okuyucuya açık bir Türkçe ile ifade edilemediği, söylenilmek istenen şeyin Türk dilindeki karşılığının açıkça ortaya konulmadığı, bağlamdan ziyade, kelimelerin lafzi, sözlük manaları göz önünde tutulmak suretiyle anlam verilmeye çalışıldığı gözlemlenmektedir. Meallerdeki bu eksiklik, ayetlerin yirmi üç yılda peyderpey insanlara verilen ya da verilmek istenen mesajın alıcısına tam ve doğru bir şekilde ulaşmasını, hatta günümüze ışık tutacak, ihtiyaçlarımıza cevap verecek ilkeleri kapsayamayacağından, hem muradı ilahinin hikmetini, hem de insanı aydınlatan Kur'an'ın yol göstericiliğini perdenin arkasına bırakmaktadır.

Kur'an'ı her an taze tutmak, nüzulün taalluk eden kısmına ayna tutabilmek, kelimelerin barındırdığı derinliği günümüzde de yaşanılır kılabilmek için, ifade dilimizi zenginleştirmek, olayların sebepleri ile bağ kurmak, dilimizi ve hitabımızı etkin kılmak şarttır. Kur'an kelimelerinin içinde bulunduğu zamana yakınlaşmak, bu sayede manayı bütün yönleriyle kavramak vahyin anlaşılması için gereklidir. Bunun azami düzeyde sağlanması da ifadelerin gramatik, sosyolojik illiyetlerinin okuyucuyla hedefe uygun temas etmesiyle ancak mümkün olabilmektedir.

Kur'an'ın indiği toplumun ahlaki, sosyolojik, ekonomik fikri süreçlerinin günümüze değin hakim olması, toplumun düşünce yapısını iyi derecede analiz etmesinden sosyolojinin nabzını iyi derecede tutabilmesi ve hakim olabilmesinden kaynaklanmaktadır. Bunu

yapabilmesinin sebebi ise, toplumun kullandığı kavramlara vakıf olabilmek, muhatabın dilinden konuşabilmektir. Kur'an'ın bu yönü onun evrenselliğini ve günümüzde de dinamik oluşunu mümkün kılan en güçlü yönüdür. Araştırmamızda konu ettiğimiz, kavramların Türkçeye ve meallere nasıl yansıdığı konusunda Kur'an'a dair yanlış anlaşılmalara ve fikirlerin günümüzde niçin Kur'an'ı anlama sorununun var olduğuna dair bizlere çok büyük ipuçları vermektedir. Bunlar arasında alimlerimizin ve mealcilerin yeterince ana kaynağa ulaşmaması veya ulaştığı bilgileri alimlerin görüşlerine tercih etmeleri, kelimelere mana verirken sadece literal bir okuma yapmaları, manayı bağlamından ayrı değerlendirmek suretiyle, mensubu olduğu görüş ve düşüncelere yakın fikirlerle anlamaya çalışması, bakış açılarını tek bir kanala intikal ettirmesi ve farklı zihin yapılarına karşı gözünü kapaması gibi pek çok sebep sıralanabilmektedir. Bunu aşmak, Kur'an'ı yanlış anlam ve anlamalardan uzak tutmak, ancak Kur'an'ın indiği döneme, o dönemin zihin yapısına, yaşanan olaylara vukufiyet, o dönemin zihin kodlarını bu dönemin zihin kodlarıyla eşleştirebildiği kadar mümkün olabilmektedir.

1. Ragıp el İsfehani'nin :فسد , صبر, ربا, ذنب, خوف, حلق, لهم جحد, بلغ, بر: Kelimelerini Ele Alışı

İlk önce *birr* بر kelimesi ile başlayalım. İsfehani, kelimeyi açıklarken kelimenin kök yapısını (ب-ر-ر \ بر) açıklamaya çalışmaktadır. Ardından kelimenin anlamını vermektedir. بر kelimesi *kara parçası* anlamında olup , zıddı ise بحر olarak tanımlanmaktadır. Bu kelimeyi kara parçası yani yeryüzünün geniş olması sebebiyle بر kelimesine *hayırlı işleri genişçe yaymak* anlamının verildiği görülmektedir. Kelime sıfat olarak kullanıldığında, Allah'a ve insana nispet edilebilmektedir. Bu kelimenin Allah'ın bir sıfatı olduğuna dair Tur Suresi'ni delil getirerek açıklamaya çalışmaktadır.¹ bu Arap yaygın dil kullanımını esas alarak insanlar için kullanılan "kişinin Allah'a bağlılığının derinliğini ifade eden" bir kelime olduğunu vurgulamaktadır. Kavramı, kul ve Allah için kullanımda ayırmış, Allah için *mükafat, sevap, iyilik* manasında, kul için ise *itaat ve bağlılık* anlamlarına geldiğini dile getirmektedir. İsfeha-

¹ Tur 52/28: إِنَّهُ هُوَ الْبَرُّ الرَّحِيمُ : Şüphesiz O, iyilik edendir, çok merhametlidir."

ni, kelimenin manasının inanç ve amel boyutunun ikisini birden kapsadığına dair ayeti zikrederek,² ardından bir hadisle kullanımı delillendirmektedir.³

رُ kelimesinin doğruluk manasında kullanıldığını, bunun da iyiliğin genişliğini belirttiğini söylemekte ve bu anlamı bir şiir örneği ile desteklemektedir. البراءة kelimesinin çoğullarını (ابرار- بررة) zikredip bunların iyiler anlamına geldiğine dair ayetleri belirtmektedir.⁴ Çoğul kullanımlarından olan بررة kelimesinin de Kur'an'da sadece melekler anlamında kullanıldığını belirtmektedir.⁵

بلغ kelimesini, İsfehani açıklarken, بلوغ- بلاغ kelimelerinin ifade ettiği manayı erişilecek son noktaya varmak, bir amacın en yükseğine varmak anlamında olduğunu dile getirmektedir. Kur'an'da حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ "arabçin سننة" ayetine insan güçlü çağına erip kırk yaşına ulaşınca anlamı vermektedir. Talak suresinde ise doldurmak, tamamlamak manasında kullanmıştır. بلاغ kelimesinin ise, tebliğ etme manasında kullanıldığını ayetleri örnek vererek açıklamaktadır. أبلغته, أبلغته kelimelerinin ise, bir haberi iletmek bildirmek manasında kullanıldığını vurgulamaktadır. بلاغة kelimesinin, iki şekilde kullanımından bahsetmektedir. İlki, sözün bizzat kendisinin açık olmasıdır ki bu da üç özelliği ihtiva etmelidir. Bunlar; sözün dil açısından doğruluğu, kastedilen manaya uygunluğu, kendi içinde doğruluğu dile getirme özellikleri olarak tanımlanmaktadır. İkinci kullanım ise, sözü söyleyenin ya da söylenen açısından açık olması manasında açıklamakta ve buna dair Kur'an ayetini zikretmektedir.⁶

İsfehani جحد kelimesinin dört manasını aktarmaktadır. İlk anlamı, kalpte ispatı yerleşmiş şeye karşı bir tavır almak, kalpte olumsuz tutum sergilenen şeye karşı da olumlu yaklaşmaktır. Buna örnek olarak inkar etmek manasına gelen ayeti (وَجَحَدُوا بِهَا وَاسْتَيْقَنَتْهَا أَنفُسُهُمْ ظُلْمًا وَعُلُوًّا) vicdanların kesinlikle doğru kabul ettiği bu mucizeleri inkar ettiler⁷ ayetini zikret-

² Bakara 2/177: لَيْسَ الْبِرُّ أَنْ تُولُوا وُجُوهَكُمْ: Yüzlerinizi çevirmeniz iyilik değildir.

³ Resulullah'a iyilik nedir diye sorulmuş o da Bakara Suresi 177. Ayeti okumuştur. Bkz. Ragıp el İsfehani, Müfredat (İstanbul: Çıra Yayınları, 2012), 128.

⁴ İnfitar 82/13; Mutaffifin 83/18.

⁵ Bkz. İsfehani, Müfredat, 128; Abese 80/16: كَرَامَ بَرَزَتْ شَيْءٌ seçkin tertemiz manasında kullanılmıştır. Bkz. Bakara 2/232; Mü'min 40/56; Saffat 37/102; Mü'min 40/36.

⁶ Bkz. İsfehani, Müfredat, 167-168.

⁷ Neml 27/14.

mektedir. Ayrıca, أرض kendisini fakir gösteren kişi manasında, جدد bitkisi az olan manasında da kullanılmaktadır.⁸

لهم kelimesini İsfehani ل-ه-م kökünden geldiğini, bir şeyin kalbe doğması, kalbe doğan fikir manasında kullanılmaktadır. Buna örnek olarak, Şems Suresi (91/8) (فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا) Ona kötülüğü ve takvayı ilham edene yemin olsun ki) verilebilir. Kelime aynı zamanda kalbe verilen telkin, fısıldama manasında kullanılmaktadır. Peygamberimizin (s.a.v) bu konudaki hadisini de zikretmektedir. “Şüphesiz meleğin de bir telkini vardır, şeytanın da bir telkini vardır.”⁹ Ayrıca yutmak manasında bir Arap ifadesinde, فرس لهم şeklinde kullanılmaktadır.¹⁰

حلق kelimesini İsfehani, boğaz anlamına geldiğini belirtmektedir. Saçın kesilmesi ve kısaltılması manasında da kullanılmaktadır. İsfehani Kur'an'da bu kullanıma örnek olarak Bakara 196. Ayette zikredilen, وَلَا عَفْرَى عَفْرَى Ayrılmanın kullandığı عَفْرَى ibaresinin öyle bir belaya uğra ki kadınlar senin için saçlarını kessinler ve Allah senin gırtlığını kessin anlamında bir beddua cümlesi olduğunu ifade etmektedir. حلق kelimesi şekil olarak boğaza benzediğinde bu isimle isimlendirilmiştir. أبل محلقة kelimesi içerisinde yuvarlaklık anlamı bulunduğundan, görüntüsü halka şeklinde olan deve manasındadır. حلق الطير ibaresi ise, yine aynı anlamı ihtiva ettiğinden, yükselirken uçuşunda daireler çizen kuş manasına geldiğini açıklamaktadır.¹²

خوف kelimesini İsfehani, bu kelimenin zıttı olan أمن kelimesi ile açıklamaya çalışmıştır. Kelime korku manasında, zanna ya da bilgiye dayanan bir işareten yola çıkarak istenmeyen bir şeyin meydana geleceğini beklemek anlamına gelmektedir. Bu açıklamalardan sonra ayetler zikredilerek¹³ ayetlerdeki korku manasının gerçek anlamıyla kullanılan, bir aslandan korkmak, ürkmek manasında değil, günahlardan uzak durmak, Allah'a itaat konusunda emredileni yapmak, şeytana uymamak

⁸ Bkz. İsfehani, Müfredat, 223.

⁹ (Mübarekfüri, Aridatu '1-Ahvezi, XI, 109; Bu bilgiler Ragıp el İsfehani'den nakledilmiştir. Bkz. İsfehani'den naklen, 971.

¹⁰ Bkz. İsfehani, Müfredat, 971.

¹¹ Fetih 48/27.

¹² Bkz. İsfehani, Müfredat, 304-305.

¹³ İsra 17/57; Enam 6/81; Secde 32/16; Nisa 4/3; Nisa 4/5.

manasında kullanıldığını ifade etmektedir.¹⁴ Gerçek manada korkmak çekinmek manasında kullanılan kelimenin aynı kökten türeyen خيفة kelimesi olduğunu ayetleri delil getirerek anlatmaktadır.¹⁵

ذنب kelimesi kök haliyle, hayvan ve diğer şeylerin kuyruğu anlamına gelmektedir. İsfehani, kuyruğun sonda ve değersiz olması sebebiyle bu kelimeyle değersiz şeylere atıf yapıldığından bahsetmektedir. Kelimenin ihtiva ettiği bu manayı هم الذناب القوم onlar toplumun kuyruğudurlar; مذانب التلاع tepeler arasındaki su yolları kullanımlarının bu yolla istiare edilerek bu anlama ulaştırıldığından bahsetmektedir. ذنوب kelimesi de bu manadan hareketle pay, hisse manasında kullanılmıştır.¹⁶ ذنب kelimesinin asıl manasının, bir şeyin kuyruğundan tutmak manasında olduğunu ve bu manada sonu kötü olan her akıbet içinde kullanıldığını dile getirmektedir.¹⁷ Bundan dolayı günah kelimesine, ardından gelecek kötü akıbetler dikkate alınarak bu mananın verildiğini ayet örnekleriyle açıklamaktadır.¹⁸

İsfehani, ربا kelimesinin, ربو kökünden gelmekte olduğunu رباو - رباوة - رباوة - رباوة - رباوة - رباوة şeklinde gelen farklı formlarının da tepe manasında geldiğini zikretmektedir. "وأَوْيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ onları oturmaya uygun bir tepeye yerleştirdik."¹⁹ Araplar bu kelimeyi رابية şeklinde isim olarak tepe, ربا kelimesini ise fiil olarak, yükselmek, artmak manasında kullanmışlardır. Ayetlerde de fiil olarak kullanılan, yükselmek, artmak manasına geldiği şekillere örnekler vermektedir.²⁰ Şeriatla, bu manaya işaret eden, iki taraftan sadece biri üzerine ana mala yapılan artış olarak tanımlamaktadır. İsfehani bereket kavramındaki makul artışın, ribadaki artışla aynı olmadığına dair görüşünü ayetleri zikrederek ifade etmektedir.²¹ Yine ilk anlamına yakın ربو kelimesinin kişinin nefes alırken yukarı doğru çıkışı, yükselişi anlamında kullanıldığını ifade etmektedir.²²

¹⁴ Bkz. İsfehani, Müfredat, 368.

¹⁵ Nahl 16/47; Rum 30/28; Ra'd 13/13; Ta-Ha 20/67-68.

¹⁶ Zariyat 51/59.

¹⁷ Bkz. İsfehani, Müfredat, 402.

¹⁸ Al-i İmran 3/11; Ankebut 29/40; Al-i İmran 3/135.

¹⁹ Mü'minin 23/50.

²⁰ Hac 22/5; Rad 13/17; Hakka 69/10.

²¹ Rum 30/39-; Bakara 2/276; Rum 30/39.

²² Bkz. İsfehani, Müfredat, 412.

صبر kelimesini İsfehani, *Darda tutmak, hapsetmek* manasında açıklamaktadır. İsfehani, kelimenin genel anlamlı bir kelime olduğunu, geldiği farklı yerlere göre içerisinde *hapsetmek, tutmak* manasını ihtiva eden yan anlamları barındırdığını açıklamaktadır. İsfehani'ye göre; “*Sabır, Nefsi, akıl ve şer'in gerektirdiği hususlar üzerinde veya onların onu hapsetmeyi gerektirdikleri hususlara karşı hapsetmektir. Eğer nefsin hapsedilmesi bir musibetten dolayı ise ona sadece صبر* denir; onun zıddı da *feryat olur. Eğer sabır göstermek savaşta ise bunun ismi şecaat/kahramanlık; zıddı ise, cübn/ korkaklık olur. Eğer sabır bunaltan bir felakete karşı gösteriliyorsa, buna rahbu's sadr /göğüs genişliği denir; zıddı ise, dacer/ bunalma olur. Eğer sabır, konuşma konusunda olursa buna da kitman/ sır saklama, zıddına ise mezl/ sırrı ifşa denir.*”²³ Bu manaları kapsayan sabır kelimesini ayetlerle açıklamaya çalışmaktadır.²⁴ İsfehani, sabır kelimesine oruç manasını da vermektedir. Çünkü oruç da bir nev'i sabrın çeşididir. Peygamberimizin, “*Sabır ayının orucu ile her aydan üç gün oruç tutmak göğüsteki kını giderir.*”²⁵ hadisi ile bu manayı desteklemektedir. Ebu Ubeyde'den naklettiği, “*Onlar, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdır.*”²⁶ ayetinde geçen sabır kelimesini ise, *cür'et* manasına örnek olarak zikretmektedir. Bu manayı kuvvetlendirmek için, bir bedevi Arabın hasmına karşı söylediği **ما أصبرك على الله** Allah'a karşı ne kadar da sabırlısın (cüretkarsın)! sözünü delil olarak getirmektedir. İsfehani, kelimeye *beklemek* manasını vermekte bunu da Tur Suresindeki “*Rabbinin hükmü gerçekleşinceye kadar sabret*”²⁷ ayetiyle desteklemektedir.²⁸

فسد kelimesini İsfehani, kelimenin zıttı olan **صلاح** kelimesi ile anlatmaya çalışmaktadır. Bu kelime nefis, beden ve istikamet dışına çıkan eşya için kullanıldığını dile getirmektedir. İster az ister çok olsun bir şeyin itidalden ve ölçülülükten çıkması manasına gelmekte olduğunu vurgulamaktadır. Yani *bozmak, bozulmak, kıskırtmak* manasındadır.²⁹

²³ İsfehani, *Müfredat*, 576.

²⁴ Bakara 2/177; Hac 22/35; Rum 30/35; Al-i İmran 3/200; Meryem 19/65.

²⁵ Heysem, *Mecmeu 'z-Zevdid*, III, 199; Ahmed, *Müsned*, V, 145; Bu bilgiler Ragıp el İsfehani'den nakledilmiştir. Bkz. İsfehani'den naklen, 576.

²⁶ Bakara 2/175.

²⁷ Tur 52/48.

²⁸ Bkz. İsfehani, *Müfredat*, 576-577.

²⁹ Bkz. İsfehani, *Müfredat*, 795-796.

Bu manaya gelen şu ayeti zikretmektedir: "لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا" eğer göklerde ve yerde Allah 'tan başka ilahlar olsaydı, bunların ikisi de bozulurdu."³⁰ Ardından buna benzer diğer ayetleri vererek anlamı pekiştirmeye çalışmaktadır.³¹

2. فسد صبر, ربا, ذنب, خوف, خلق, لهم جحد, بلغ, بر. **Kelimelerinin İbnü'l Cevzi ve Demegani'nin Vücut ve Nezair Eserleriyle Karşılaştırılması**

Çalışmanın bu bölümünde amacımız, Dâmegâni'nin *el-Vücûh ve'n-Nezâ'ir* adlı eseri ve İbnü'l-Cevzi'nin *Nüzhetü'l-A'yün* adlı vücut ve nezaire dair eserlerinde verilen anlamların, İsfehani'nin *Müfredat'ında* verdiği anlamlarla karşılaştırılmasıdır.

بر kelimesi ile başlayalım. İsfehani, bu kelimeyi diğer iki alimin eserlerinde görmediğimiz şekilde açıklamıştır. Kelimenin kökü ve manasının ihtiva ettiği ve (kara parçası) بر kelimesinin genişlik anlamı ile ilintisini kurarak kelimelerin bu anlamla bağlantılı yeni anlamlar kazandığına dair vurgu yapmaktadır. بر kelimesinden bu manada ; buğday anlamına gelen بُر , (içinde ihtiyaç duyulması bakımından geniş bir yer kaplayan mahsul olması durumunu barındırır), hayırlı işlerde genişçe yaymak manasındaki iyilik بِر kelimesinin de bu anlamdan türeyen iki kelime olduğundan bahsetmekte ve bunlara Arap dilinden örnekler sunarak aktarmaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca doğruluk kelimesinin de بِر kelimesine bu yöndeki manasını (geniş ve yayılma özelliği bakımından) kuşattığına vurgu yapmaktadır. Dâmegâni ve İbnü'l-Cevzi'nin eserlerinde ise böyle bir ayırım görülmemektedir.³² Bu iki eserde kelimenin ayetlerde geçtiği üç manadan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki; bağ ve bağlılık anlamındadır. İsfehani de kelimenin bu manasından bahsetmektedir.³³ İkinci mana, İsfehani'nin de bahsettiği, *taat ve itaat* manasıdır. İsfehani diğerlerinden farklı olarak bu manaları Allah'a ve kula olmak üzere ayırmış, kul için, *bağlılık itaat* manasında Allah için

³⁰ Enbiya 21/22.

³¹ Rum 30/41; Bakara 2/11; Bakara 2/205; Neml 27/34; Yunus 10/81; Bakara 2/220.

³² Bkz. Hüseyin b. Muhammed Dâmegâni, *Vücûh ve'n Nezair* (Kahire: y.e.y, 1992), 1: 172; Ebu'l Ferec İbnü'l Cevzi, *Nüzhetü'l A'yün*, thk: Muhammed Abdülkerim (Beyrut: Müessesetü'r Risâle Nâşirün, 1987), 190.

³³ Bkz. Bakara 2/ 224; Mümtehine 60/8.

ise; *mükafat, sevap, iyilik* manasında olduğunu dile getirmektedir.³⁴ Ayrıca Dâmegâni, *taat* anlamını *günahı bırakmak, anne babaya itaat etmek* manasında aldığı³⁵, bu anlamın da طوع-ع مطيعين boyun eğmek manasında olan bu kelimelerle aynı manada olduğunu vurgulamaktadır. Üçüncü mana ise; İsfehani'nin vermediği, bu iki alimin verdiği anlam olan *takva* manasıdır.³⁶

خوف kelimesine gelindiğinde, İsfehani'nin bu kelimeye iki anlam verdiği görülmektedir. İlk anlam gerçek manada korkmak ürkmek anlamında olan korku halidir. Aynı zamanda İbnü'l-Cevzi'nin kelimeye verdiği anlamlardanır.³⁷ İkiisi arasındaki fark ise, farklı ayetlere bu manayı vermiş olmalarıdır. Sadece Secde Suresi 16. ayette hakiki manada *korkmak, ürkmek* manasında olduğuna dair ortaklıklar. Sadece İsfehani'nin verdiği ikinci anlam ise, *günahlardan sakınmak, emrettiklerini tercih ederek teşvik etmek* manasıdır. Dâmegâni ve İbnü'l-Cevzi ise, kelimeye beş mana vermektedir. Dâmegâni'ye göre bu kelimenin beş manası; العلم، القتال، القتال، القتال، العلم- العذاب- التيقظ vardır.³⁸ İbnü'l Cevzi'ye göre ise العلم الظن خوف نفسه القتال، القتال، القتال manalarını ihtiva etmektedir.³⁹ Kelimeye bu üç manayı verme noktasında *Katl (öldürme)*⁴⁰, *kıtal (savaş)*⁴¹, *ilm (ilim)*⁴² ortaklıklar. Dâmegâni, dört ve beşinci anlama, *azap*⁴³ ve *teyakkuz*⁴⁴ (*alarm- dikkat*) manası verirken, İbnü'l-Cevzi *korkunun kendisi, (hakiki korku)*⁴⁵ ve *zan*⁴⁶ manalarını vermektedir. Görüldüğü üzere, İbnü'l-Cevzi Araf 56 ve Al-i İmran suresindeki *havf* kelimesine gerçek manada korku manası verirken, Dâmegâni ise azap manasını vermektedir.

ربا kelimesine gelindiğinde, İsfehani kelimeyi kök harflerine ayır-

³⁴ Bkz. Maide 5/2; Meryem 14/32; Mutaffifin 83/18; Abese 80/16; İsfehani, *Müfredat*, 128.

³⁵ Bkz. Meryem 14/14.

³⁶ Bkz. Bakara2/ 44; Bakara 2/188; Al-i İmran 3/92; Bkz. Dâmegâni, *Vücuḥ ve'n Nezair*, 172; İbnü'l-Cevzi, *Nüzhëtü'l A'yün*, 190.

³⁷ Bkz. İsfehani, *Müfredat*, 368; İbnü'l-Cevzi, *Nüzhëtü'l A'yün*, 279.

³⁸ Bkz. Dâmegâni, *Vücuḥ ve'n Nezair*, 1: 307.

³⁹ Bkz. İbnü'l-Cevzi, *Nüzhëtü'l A'yün*, 279.

⁴⁰ Bkz. Nisa 4/83; Bakara 2/155.

⁴¹ Bkz. Ahzap 33/19.

⁴² Bkz. Nisa 4/128; Enam 6/51; Bakara 2/182.

⁴³ Bkz. Al-i İmran 3/170; Araf 7/56.

⁴⁴ Bkz. Nahl 16/47.

⁴⁵ Bkz. Al-i İmran 3/170; Araf 7/56.

⁴⁶ Bkz. Bakara 2/229.

mak suretiyle, Arapların kullandığı manaları sıralamaktadır.⁴⁷ Dâmegâni'nin de kelimenin kök harflerinin değişmesiyle meydana gelen farklı kullanımları ortaya koyması bakımından İsfehani'nin yaptığı ayrıma benzer bir ayrımın yapıldığı söylenilebilmektedir. Dâmegâni'ye göre bu kökten türeyen on anlam vardır ve bu anlamlar Kur'an'da farklı ya da birbirine benzer manalarda olduğunu dile getirmektedir.⁴⁸ Bu on manadan bizim seçtiğimiz, ربو- ربوء kökünden türeyen üç kelime, ربوء- ربوء- ربوء ve anlamlarını ihtiva etmektedir. ربوء kelimesi isfehani ve Dâmegâni'nin ortak olarak verdiği ziyadelik, (artırma) fazlalık, yükselmek manasına gelen kelimenin sözlük yani hakiki manasını veren anlamıdır.⁴⁹ Dâmegâni'nin verdiği diğer kelimelerden olan ربوء kelimesine ise Dâmegâni, zenginleşmek, sayı bakımından çoğaltmak manasını vermekte ardından ilgili ayetleri zikretmektedir.⁵⁰ ربوء kelimesini ise, yüksek bir yer manası vermiş, Mü'minin Suresi 50. ayeti örnek vererek Hz. Meryem'in eriştiği çıktığı yüksek ve şerefli bir yer olarak tanımladığı görülmektedir. İbnü'l Cevzi'nin eserinde ise bu kelime geçmemektedir.

صبر kelimesi İsfehani'ye göre geniş bir manada olup pek çok anlamı bağlamı çerçevesinde bünyesinde bulundurmaktadır. Arap dilinde kullanımlarını göz önünde tutarak İsfehani bu kelimeye; hapsetmek, tutmak (sabrın bizatihi gerçek manası) oruç, cür'et, beklemek, şecaat, göğüs genişliği, sır saklama manalarını vermektedir.⁵¹ İsfehani, Dâmegâni ve İbnü'l-Cevzi sabır kelimesinin üç manasını ortak olarak; bizatihi sabrın kendisi (hapsetmek tutmak manasında)⁵², cür'et⁵³ ve oruç⁵⁴ manasında kullanmışlardır. Dâmegâni diğerlerinden farklı olarak, iki anlam daha vermektedir. Bu anlamlar, Israr الأصرار yani, şerde ısrar etmek manasında⁵⁵ ve الرضا rıza⁵⁶ manasındadır.⁵⁷

فسد kelimesine geldiğimizde İsfehani'nin kelimeye itidalden ve ölçü-

⁴⁷ Bkz. İsfehani, Müfredat, 412.

⁴⁸ Bkz. Dâmegâni, Vücuḥ ve'n Nezair, 1: 376.

⁴⁹ Bkz. Bakara 2/275; 2/278.

⁵⁰ Nahl 16/92; Rum 30/ 39; Bkz. Dâmegâni, Vücuḥ ve'n Nezair, 1: 377.

⁵¹ Bkz. İsfehani, Müfredat, 576.

⁵² Bkz. Al-i İmran 3/17; İbrahim 14/21; Sad 38/44.

⁵³ Bkz. Bakara 2/ 175.

⁵⁴ Bkz. Bakara 2/ 45.

⁵⁵ Bkz. Sad 38/6; Furkan 25/42.

⁵⁶ Bkz. Tur 52/47

⁵⁷ Bkz. Dâmegâni, Vücuḥ ve'n Nezair, 2: 8; İbnü'l-Cevzi, Nüzhetü'l'A'yün, 387.

den *çıkma* manası verdiği görülmektedir. İsfehani Kur'an'daki diğer manaları da vermek yerine sadece kelimenin hakiki, sözlük manasını vermekle yetindiği görülmektedir. İsfehani, İbnü'l Cevzi ve Dâmegâni'nin kelimeye ayetlerde *الخراب* yani *bozmak, bozulmak* manasını ortak olarak verdikleri görülmektedir. Bununla birlikte Dâmegâni ve İbnü'l Cevzi kelimeye verdikleri altı manada ortaklardır. Bu manalar; *masiyet*⁵⁸, *helak*⁵⁹, *yağmurun kesilmesi ve bitkilerin azalması*⁶⁰, *öldürmek*⁶¹, *harap (bozmak, bozulmak)*⁶² (Dâmegâni bunu fesat kelimesinin hakiki manası olarak almaktadır.) ve *sihir*⁶³ manasıdır. İbnü'l Cevzi Hud suresi 116. Ayeti örnek göstererek küfür *الكفر* manasını da Dâmegâni'nin vermediği yedinci anlam olarak verdiği görülmektedir.⁶⁴

Diğer kelimelere geldiğimizde, İbnü'l Cevzi'nin eserinde *بلغ-رباء-حلق- لهم-جدد-* kelimelerine yer vermediği, Dâmegâni'nin ise bu kelimelerden *رباء* kelimesi hariç eserinde yer vermediği görülmektedir.

3. İsfehani, Dâmegâni ve İbnü'l Cevzi'nin Eserlerinde İncelenen Kavramların Anlamlarının Türkçe Meallere Yansıması

Bu çalışmamızda seçtiğimiz mealler; Diyanet İşleri Başkanlığının *Kur'an'ı Kerim Meali*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Kur'an'ı Kerim ve Yüce Meali* ve Mustafa Öztürk'ün *Kur'an'ı Kerim Meali*'dir.

İsfehani, Dâmegâni ve İbnü'l Cevzi'nin, kelimelere hakiki mana verdikleri yerde, diğer meal yazarlarının da aynı ortak manayı verdiklerini söylebiliriz. Örneğin, İbrahim Suresi 21. Ayette geçen *أَجْزُ عُنَّا أَمْ صَبْرُنَا مَا لَنَا مِنْ مَّجِيصٍ* artık ağlayıp sızlansak da , *sabredip katlansak da bizim için birdir* ayetindeki *sabır* kelimesine alimler ve meal yazarları hepsi *katlanmak, sabretmek* manası vermişlerdir. Ayrıca Bakara Suresi 205. Ayetteki *فسات* kelimesine alimler ve meal yazarları ortak olarak *bozgunculuk, fesat çıkarmak* manasına gelen hakiki sözlük manasını verdikleri, Neml Suresi 34. Ayetteki *فسات* kelimesine ise, alimler ve meal yazarları, *harap olmak, perişan olmak, alt üst etmek* manasına gelen

⁵⁸ Bakara 2/11.

⁵⁹ Enbiya 21/22; Müminun 23/71.

⁶⁰ Rum 30/41.

⁶¹ Mümin 40/26; Kehf 18/94.

⁶² Neml 27/34.

⁶³ Yunus 10/81.

⁶⁴ Bkz. Dâmegâni, *Vücuha ve'n Nezair*, 2: 114-115; İbnü'l-Cevzi, *Nüzhetu'l A'yün*, 469-471; İsfehani, *Müfredat*, 795.

sözlük manasının ortak olarak verildiği görülmektedir.⁶⁵

Kelimelemlerin bağlama göre farklı anlamlar kazandığı durumlarda, Elmalılı ve Diyanetin meallerinde hakiki yani ilk sözlük anlamının dışına çıkılmadığını, Mustafa Öztürk'ün ise, alimlerin (Dâmegâni, İsfehani, İbnü'l Cevzi'nin) verdiği manalara yakın veya aynı manayı verdiğini söyleyebilmekteyiz. Meryem suresi 14. Ayette geçen *وَبِرًّا بِالَّذِيهِ وَلَمْ يَكُنْ جَبَّارًا عَصِيًّا* *birr* kelimesine alimler *itaatkar*, Mustafa Öztürk, *saygıda kusur etmeyen* yani *itaatkar* manası verirken Diyanet ve Elmalılı'nın meallerinde ise, *iyi davranan* anlamı vermişlerdir. Bakara suresi 224. Ayette *وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِأَيْمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصَلِّحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ* *birr* kelimesine alimler, *yakınlık, bağlılık* Öztürk, *iyi ilişkiler* manası verirken Diyanet ve Elmalılı'nın meallerinde *iyilik etmek* manası verilmiştir. Ahzab suresi 19. Ayette geçen *جَاءَ الْخَوْفُ رَأْبَتْهُمْ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَالَّذِي يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْخَوْفِ الْمَوْتِ* *havf* kelimesine alimler, *savaş* manası, Öztürk, *savaşta can verme korkusu* anlamı verirken, diğer meal yazarları sadece *korku* manası vermişlerdir. Al-i İmran Suresi 170. Ayette geçen *أَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ* *havf* kelimesine, Dâmegâni ve Öztürk *azap* anlamı verirken, diğer meal yazarları *korku* manası vermektedir. Yunus Suresi 81. ayette geçen *فَسَادَ كَلِمَتُهُ فَبَدَّلَ اللَّهُ قَلْبَهُ فَجَاءَ بِمُؤْمِنِينَ فَدَبَّرَهُمْ السَّيْرَ نَجَّىٰ مِنَ الْقَوْمِ لَيْسَ يَخِفُّ عَلَيْهِمْ لِيَتَلَقَّ الْمُجْرِمِينَ* *sihir* manasını verirken, meal yazarlarının *bozguncu, fesatçı, düzenbaz* manasını verdikleri görülmektedir. Alimler bu ayette bağlamdan hareketle kastedilen şeyin anlamını verirken mealcilerin kelimenin lafzi manasına vurgu yaptıkları görülmektedir.

Tur suresi 48. Ayette geçen *وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ* *sabr* kelimesine Dâmegâni *rıza göstermek* Öztürk, *göğüs germek* anlamı verirken diğer meal yazarları kelimeye sadece *sabretmek* manası vermişlerdir. Öztürk ve Dâmegâni'nin verdiği anlamlarda, farklı bakış açılarının aynı sonuca götürdüğü de söylenilebilmektedir. Yani Öztürk *göğüs germek* anlamını vermek suretiyle, direnç göstermeyi ifade ederken Dâmegâni ise, aynı kelime ile rıza göstermek sureti ile teslim olma halini yansıtarak direnç göstermeyi ifade etmektedir. Sonuç bizi dirençli olmaya götürürken, Öztürk'e göre gidiş yolu katlanmak, direnmek ve mücadele etmek ile,

⁶⁵ Bkz. İlgili ayetlerin mealleri.

Dâmegâni'ye göre ise sineye çekme, metanet ve göğüsleme, yolu iledir. Kelimelere verilen anlamlar bu veçhesi ile Dâmagâni ve Öztürk'ün bakış açılarını da bize açıkça göstermektedir.

İbnü'l Cevzi'nin Hud Suresi 116. ayetinde *fesat* kelimesine *küfür* manası verdiği Elmalılı ve Diyanetin meallerinde ise kelimeye *bozgunculuk* manası verildiği görülmektedir. Öztürk ise, ayette geçen *fesat* kelimesine, *şirk ve inkarcılık gibi fesat unsurları (fesat kelimesini tanımlayıcı söz öbeği)* anlamında olduğunu dile getirmiş, ayetin bağlamından hareketle kelimeyi tanımlayıcı sıfatlar olan, *şirk ve inkarcılık* gibi sıfatlarla anlamlandırmaya çalışmakta ve böylelikle ifade edilmek istenen kasıt, bağlamından koparılmadan, hakiki ve sözlük anlamı da göz önünde bulundurularak, okuyanı aydınlatıcı bir çeviri yapıldığı görülmektedir.

Bakara Suresi 275 ve 278. ayetlerde geçen *riba* kelimesine, Dâmegâni, Elmalılı ve Diyanet, *riba*, *faiz* anlamı verirken, Öztürk'ün ise bu kelimeye, “*Kur'an'da yasaklanan ribanın cahiliye devrinden itibaren uygulanan ve bugün tefecilik diye adlandırılan şeye karşılık geldiği*”⁶⁶ ve diğer meallerde de hep *faiz* anlamın verildiği *riba* kelimesine genel meal yazarlarından farklı olarak *tefecilik* manası verdiğini ve bu şekilde konuyla ilgili şahsi görüşünü mealine yansıttığı sonucunu çıkarabilmekteyiz.

Sonuç

İsfehani'nin Müfredat'ında, Dâmegâni ve İbnü'l-Cevzi'nin vücut ve nezaire dair eserlerinde, birbirlerine nazaran kelimelere yüklenen manaların tercih edilen manaları bakımından farklılık arzettiği söylenilebilmektedir. İsfehani, bir kelimenin anlamlarını ortaya koyarken, kelimenin Arap dili, edebiyat ve şiirlerinde nasıl kullanıldığına bakarak anlam verdiğini ve bu anlamları da pekiştirmek adına Kur'an ayetleri ve hadislerle destekleyerek bizlere sunduğunu göstermektedir. Ayrıca kelimelerin fonetik yapısının, dilde verilen anlamlarda etkili olduğunu da göz önünde bulundurmaktadır. Deyimlerin ve atasözlerinin Kur'an'da geçen kelimelerin anlamlarının berraklaşmasında İsfehani, kelimelerin cahiliye de kullanıldığı şeklin bazen korunduğu bazen ise,

⁶⁶ Mustafa Öztürk, Hakan Şahin, *Riba ve Faiz* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021), 57.

Kur'an tarafından eski anlamını yitirmeden bizatihi Kur'an'ın bu kelimelere pek çok farklı yan anlam yüklediğini görebilmekteyiz.

Dâmegâni ve İbnü'l-Cevzi'nin eserlerinde ise, daha çok tefsircilerin Kur'an'dan anladıklarıyla mana verdikleri ve kelimelerin ayet içerisindeki bağlamını da önemsedikleri görülmektedir. Dolayısıyla sebebi nüzul göz ardı edilmeden, ayetlerin siyakı ve sibakının dikkate alındığı bir yol yöntem tespit edilmiştir. Çok az da olsa Ferra gibi bazı dilci alimlerin kelimenin Arap coğrafyasında kullanımına dair görüşlerine yer verseler de çerçeve, genelde müfessirlerin verdiği manaları tercihe yöneliktir. Ayrıca araştırmamıza göre, incelediğimiz bu iki vücut ve nezair eserinde, verilen manaların müfessirlerin görüşleri üzerinde bina olduğunu, kelimenin Arap dilindeki gerçek kullanımının bazen gözden kaçırıldığı görülmektedir. Örneğin خوف Dâmegâni, kelimesine anlam verirken, gerçek manada korkmak ürkmek manasını vermemiş onun yerine müfessirlerin verdiği manaları vermekle yetinmiştir.⁶⁷

Araştırdığımız kavramların, Türkçe meal çevirilerine nasıl yansıdığı konusunda, Elmalılı Hamdi Yazır ve Diyanet İşleri Başkanlığının yeni mealinde kelimeleri sözlük anlamlarına göre çevirdiklerini söyleyebiliriz. Ayetin siyakı ve sibakının göz ardı edildiği, kelimenin lafzi anlamının dikkate alınarak, genel olarak sözlükteki karşımıza ilk çıkan hakiki mananın tercihinin etrafında bir çevirinin gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Mustafa Öztürk'ün mealinde ise; daha çok ayetin siyakını ve sibakını dikkate alarak anlam merkezli bir çeviri yaptığını, Arap dilindeki kelimenin motamot çevirisi yerine, Türkçe ifadeye en uygun ifade biçiminin kullanıldığını ve ayet bağlamının ciddi manada gözetilerek anlamlandırılmaya çalışıldığını görebilmekteyiz. Dâmegâni ve İbnü'l-Cevzinin, vücut ve nezaire dair eserlerindeki, mana verme metoduna en yakın çeviri şeklini Mustafa Öztürk'ün mealinde görebilmekteyiz. Ayrıca Öztürk'ün çevirilerinde, İsfehani'nin de metod olarak tercih edip gözettiği, Arap dilindeki kullanımların dikkate alınması, Arap şiirindeki kelimelerin kullanım şekillerini, Arap örf ve geleneklerini dikkate alarak verdiği çeviri metodunun bir benzerini çevirisine yansıttığı sonucunu çıkarmak mümkündür.

⁶⁷ Bkz. Dâmegâni, *Vücut ve'n Nezair*, 307.

Mustafa Öztürk'ün mealinde, bir kelimeye mana verirken, ayetin bağlamına göre tanımlayıcı ve açıklayıcı sıfatlarla kelimeleri açıklamaya çalıştığını söylemek mümkündür. Böylece cümle, Arap coğrafyasında karşılık gelen olaylar zincirinin neden ve sonuçlarını okuyucuya en doğru şekilde anlatmaya çalışmış, kelimenin ihtiva ettiği manaya en uygun duygu ve durumun Türkçe ifade karşılığını kullanmak suretiyle, dönemin zihin yapısı ile bir bağ kurmaya çalıştığı görülmektedir.

Mustafa Öztürk mealinde, Türk düşünce yapısında karşılığı olan ya da olmayan bir takım adet, anlayış ve durumların, bizdeki muhtemel karşılıklarının neler olabileceği noktasında fikirlerini ifade etmeye yönelik çeviriler yaptığı görülmektedir.

Meal yazarları ve alimlerin ortak olarak kendi zihin, inanış ve düşünce yapılarını, din anlayışlarını da sözcüklere anlam verirken göz önünde tuttukları, çevirilerine de bu anlayışlarını yansıtıklarını ve bunun kaçınılmaz bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Dâmegâni, Hüseyin b. Muhammed. *El Vücuḥ ve'n- Nezair*. thk: Muhammed b. Hasan Ebu'l- Azm. Kahire: y.e.y 1992.

İsfehâni, Ragıp. *Müfredat*. trc: Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2012.

İbnü'l Cevzi, Ebu'l Ferec. *Nüzhetu'l A'yün*. thk: Muhammed Abdülkerim. Beyrut: Müessetu'r Risâle Nâşirün, 1987.

"Kur'an Meali," Erişim Tarihi: 16.01.2022, <https://www.kuranmeali.com/>
Öztürk, Mustafa. *Kur'an'ı Kerim Meali*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Öztürk, Mustafa. Şahin, Hakan. *Riba ve Faiz*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2021.